

การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

Community-Based Tourism Management Case Study Buddhist Way
Klong Dan Community Ra – Nod District Songkhla Province

สาลินี ทิพย์เพ็ง^{1*}

¹สาขาวิชาการโรงแรมและการท่องเที่ยว คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย จังหวัดสงขลา 90000

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สำรวจและรวบรวมปัญหาและอุปสรรคของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน 2) วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และ 3) ศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ประชากรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง, ผู้นำชุมชน, นักวิชาการหรือนักวิจัยที่เคยทำงานในพื้นที่, กลุ่มผู้จำหน่ายสินค้าในชุมชน และนักท่องเที่ยว ซึ่งกลุ่มตัวอย่างได้มาด้วยวิธีการสุ่มอย่างง่าย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหา เสนอผลการศึกษาด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการวางแผนอนุรักษ์และจัดการการท่องเที่ยวด้วยการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว กฎของชุมชนตามพันธะสัญญาชุมชน และต้องการได้รับการสนับสนุนจากภายนอก นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ และมีแผนการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยตระหนักถึงความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของชุมชน และชุมชนจะต้องมีแนวทางในการพัฒนาด้วยการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ภายในชุมชน ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงสุนทรียภาพ สังคม วัฒนธรรม และวัสดุที่ใช้ต้องสามารถคงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น รวมทั้งมีการประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวกับชุมชนอื่น ๆ

Abstract

The purposes of this research were to 1) explore and collect a problem and an obstacle of tourism management by Klong Dan community 2) analyse a problem and an obstacle in tourism management by the community, and 3) the study guidliness to develop tourism by the community. The population of the study are government and private organizations, community leaders, technocrats, researchers who used to study in the area, OTOP group and tourists, The sampling technique for the sample is Simple Random Sampling. The data were collected by interviewing people who involved in tourism management and using questionnaire with the tourists. The data were analyzed according to the content and presented by descriptive analysis and tables. The study found that people in the community are involved in conservation plan and tourism management as well as tourism activities. There are community rules according to covenant community and want to have support from the outside. Beside, there are development plans to develop the area as a cultural destination which recognizing the unique art and culture and vernacular architecture of the community. Facility constructing must consider to aesthetic social and culture. The used materials must be able to preserve the unique of local architecture.

Furthermore, there must be the promotion of the tourism destination to connect with other communities.

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนา

Keywords : the community participation, development

*ผู้พิมพ์ประสานงานไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ sv_2545@hotmail.com โทร. 08 7292 8214

1. บทนำ

ชุมชนคลองแดนมีพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำ ลำคลองเป็นสายหลักในการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพโดยมีลำคลองขนาดใหญ่กั้นระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่ในอดีตคลองสายนี้เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำที่ได้รับความนิยมสูงสุดในลุ่มทะเลสาบสงขลา เพราะคนในแถบนี้ทั้งสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ล้วนใช้คลองสายนี้ เพื่อการเดินทาง และติดต่อค้าขายระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม หลังจากพัฒนาถนนหนทางจนมีความสะดวกสบายมากขึ้นตามลำดับ คลองแดนจึงถูกลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ กลายเป็นชุมชนริมคลอง เล็ก ๆ ที่ใช้ชีวิตชาว องค์การบริหารส่วนตำบลคลองแดนพยายามที่จะพลิกฟื้นคลองแดนให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง โดยร่วมกับคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย จังหวัดสงขลา จัดตั้งโครงการพัฒนาชุมชนวิถีพุทธคลองแดน โดยย้อนอดีตอันรุ่งเรืองของคลองแดนว่า เปรียบเสมือนศูนย์กลางทำน้ำ หรือคลอง 3 แห่ง ที่เชื่อมการจราจรทางน้ำถึง 3 จังหวัด คือ สงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ทำให้ชุมชนแห่งนี้เปรียบเสมือนท่าเลทอง หรือชุมทางการค้าขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และปัจจุบันชุมชนตลาดคลองแดนได้เปลี่ยนสถานะจาก“ท่าเลทอง” กลายเป็น “ชุมชนชายขอบ” ที่ระบบสาธารณสุขโลกพื้นฐานล่าช้า เพราะไม่มีระบบประปา รถประจำทาง โทรศัพท์ ฯลฯ จุดด้อยเหล่านี้กลับส่งผลทางบวกด้านการท่องเที่ยวที่สามารถพัฒนาให้เป็นจุดแข็งได้อย่างดีเยี่ยม เพราะนำมาสู่วิถีชีวิตแบบ “พอเพียง” ที่ยังอนุรักษ์วิถีชีวิตแบบโบราณไว้ได้อย่างดีเยี่ยม ตลาดคลองแดนยังเต็มไปด้วยเรือไม้อายุตั้งแต่ 50-100 ปี มุงด้วยกระเบื้องดินเผาแผ่นบางจากเกาะยอ หรือศาลาคร่อมสะพานไม้ข้ามคลอง เส้นทางหลักเข้าสู่วัดคลองแดนที่แสนสมถะ โดยทางวัดตั้งใจเก็บสะพานเก่าไว้แทนการสร้างสะพานใหม่ให้รถยนต์วิ่งข้ามได้ หรือแม้กระทั่งเรือไม้พื้นถิ่นตามแบบฉบับของเรือปักษ์ใต้ยังยืนท่าแดดลมฝนอยู่อย่างน่าตื่นตาตื่นใจ

จากประเด็นดังกล่าวจึงทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว และเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวต่อไป

1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. สำรวจและรวบรวมปัญหาและอุปสรรคของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เพื่อจัดทำฐานข้อมูล
2. วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตำบลคลองแดน อำเภอ ระโนด จังหวัดสงขลา
3. พัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

2. วิธีการศึกษา

2.1 สำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งเอกสารต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อมูลความรู้พื้นฐานในการเขียนเค้าโครงวิจัยและเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาค้นคว้า

2.2 ขึ้นเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร โดยการเก็บข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2.2.2 การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

1) ประชากร ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และการท่องเที่ยวและการกีฬาจังหวัดสงขลา, หน่วยงานภาคเอกชน ได้แก่ สมาคมการท่องเที่ยว ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว, ผู้นำชุมชนหรือชุมชนในพื้นที่ ตลอดจนชาวบ้านและผู้เป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว, นักวิชาการหรือนักวิจัยที่เคยทำงานในพื้นที่, กลุ่มผู้จำหน่ายสินค้าในชุมชน, นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เป็นคนในพื้นที่หรือต่างพื้นที่ที่เคยมาท่องเที่ยวในพื้นที่

2) การเลือกกลุ่มตัวอย่าง แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ

- หน่วยงานภาครัฐ, หน่วยงานภาคเอกชน, ผู้นำชุมชนหรือชุมชนในพื้นที่ และนักวิชาการหรือนักวิจัยที่เคยทำงานในพื้นที่ จะทำการศึกษาจากประชากรโดยไม่มีกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากมีจำนวนน้อย

- กลุ่มผู้จำหน่ายสินค้าในชุมชน และนักท่องเที่ยวจะทำการสุ่มด้วยวิธีสุ่มอย่างง่าย

3) การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถาม และการสัมภาษณ์

4) วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับขั้นตอนดังนี้

- วิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถามรวบรวมข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่ และหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

- นำเสนอในรูปแบบตาราง และพรรณนาวิเคราะห์

3. ผลการศึกษาและอภิปรายผล

3.1 ผลของการวิจัย

3.1.1 ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 4 ประเด็น คือ มิติการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน และภาวะผู้นำ ซึ่งปรากฏผลดังนี้

ตารางที่ 1 ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

รายละเอียด	ค่าเฉลี่ย	SD.	ระดับความคิดเห็น
- มิติการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน	2.77	1.29	ปานกลาง
- การมีส่วนร่วมของชุมชน	2.82	1.23	ปานกลาง
- การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน	2.79	1.12	ปานกลาง
- ภาวะผู้นำ	2.74	0.08	ปานกลาง
รวม	2.78	0.09	ปานกลาง

ประชาชนมีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมในชุมชนมีปัญหามากที่สุด ส่วนภาวะผู้นำเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการน้อยที่สุด การแสดงความคิดเห็นของประชาชนในครั้งนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (ไม่กระจาย) ความคิดเห็นของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง โดยสามารถแยกรายละเอียดในการนำเสนอตามกำหนดการศึกษาออกเป็น 4 ประเด็น ดังนี้

ตารางที่ 2 มิติการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

รายละเอียด	ค่าเฉลี่ย	SD.	ระดับความคิดเห็น
- ชุมชนมีวิถีชีวิต ความเป็นธรรมชาติและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น	2.61	1.26	ปานกลาง
- ชุมชนมีเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางภายในชุมชนสะดวก ไม่ยุ่งยาก และปลอดภัย	2.76	1.16	ปานกลาง
- ชุมชนมีป้ายและสัญลักษณ์บอกเส้นทางที่เข้าใจง่ายชัดเจน	2.94	1.26	ปานกลาง
- ชุมชนมีลักษณะที่ตั้งของชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่นได้	2.84	1.34	ปานกลาง
- ชุมชนมีศักยภาพของพื้นที่ในการพัฒนาในอนาคต	2.74	1.36	ปานกลาง
รวม	2.77	1.29	ปานกลาง

ประชาชนมีความเห็นในด้านมิติการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่า ชุมชนมีลักษณะที่ตั้งของชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ มีปัญหามากที่สุด ส่วนวิถีชีวิต ความเป็นธรรมชาติและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการน้อยที่สุด โดยการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในครั้งนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (ไม่กระจาย) ความคิดเห็นของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง

ตารางที่ 3 การมีส่วนร่วมของชุมชน

รายละเอียด	ค่าเฉลี่ย	SD.	ระดับความคิดเห็น
- ชุมชนมีการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนอยู่เสมอ	2.84	1.10	ปานกลาง
- ชุมชนมีการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมความสะอาดในการรองรับนักท่องเที่ยว	2.78	1.28	ปานกลาง
- ชุมชนมีการคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่ในชุมชน	2.82	1.21	ปานกลาง
- ชุมชนมีการคำนึงถึงคุณภาพในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว / ผู้มาเยือน	2.86	1.26	ปานกลาง
- ชุมชนมีการจัดการด้านความปลอดภัยในชุมชน	2.80	1.30	ปานกลาง
- ชุมชนมีการสร้างมาตรการเฝ้าระวัง และป้องกันผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและด้านวัฒนธรรม	2.76	1.37	ปานกลาง
- ชุมชนมีกิจกรรมการเรียนรู้วิถีชุมชน หรือกิจกรรมประจำวันของชุมชนซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชน	2.74	1.22	ปานกลาง
- ชุมชนมีการรวมกลุ่มของชุมชนในการจัดการในรูปแบบของชมรมโดยมีคณะกรรมการบริหารกลุ่ม / ชมรม	2.88	1.27	ปานกลาง
- ชุมชนมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มเพื่อจัดกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.86	1.25	ปานกลาง
- ชุมชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการบริหารจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.92	1.24	ปานกลาง
- ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาในการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.84	1.09	ปานกลาง
- ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการบริหารและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.74	1.22	ปานกลาง
รวม	2.82	1.23	ปานกลาง

ประชาชนมีความเห็นด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการบริหารจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวมีปัญหาที่สุด ส่วนชุมชนมีกิจกรรมการเรียนรู้วิถีชุมชน หรือกิจกรรมประจำวันของชุมชนซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชน และชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการบริหารและการ

พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการน้อยที่สุด โดยการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในครั้งนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (ไม่กระจาย) ความคิดเห็นของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง

ตารางที่ 4 การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

รายละเอียด	ค่าเฉลี่ย	SD.	ระดับความคิดเห็น
- ชุมชนได้รับความร่วมมือจากภาครัฐ หรือเอกชนในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว	2.80	1.20	ปานกลาง
- ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ หรือเอกชนด้านงบประมาณเพื่อส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว	2.68	1.04	ปานกลาง
- ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และเอกชนด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของชุมชน	2.72	1.16	ปานกลาง
- ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และเอกชนด้านการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว	2.96	1.10	ปานกลาง
รวม	2.79	1.12	ปานกลาง

ประชาชนมีความเห็นด้านการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนว่า ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และเอกชนด้านการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวมีปัญหามากที่สุด ส่วนชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ หรือเอกชนด้านงบประมาณเพื่อส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการน้อยที่สุด โดยการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในครั้งนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (ไม่กระจาย) ความคิดเห็นของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง

ตารางที่ 5 ภาวะผู้นำ

รายละเอียด	ค่าเฉลี่ย	SD.	ระดับความคิดเห็น
- ผู้นำชุมชนมีการวางแผนการบริหารจัดการ การท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างชัดเจน	2.80	1.05	ปานกลาง
- ผู้นำชุมชนมีความสามารถในการบริหารงบประมาณเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชน	2.72	1.14	ปานกลาง
- ผู้นำชุมชนเห็นถึงความสำคัญในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง	2.74	1.26	ปานกลาง
- ผู้นำชุมชนมีการควบคุมดูแลและประเมินผลเกี่ยวกับการบริหารและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.78	1.12	ปานกลาง
- ผู้นำชุมชนมีความรับผิดชอบต่อการบริหารและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว	2.76	1.24	ปานกลาง
รวม	2.76	0.08	ปานกลาง

ประชาชนมีความเห็นด้านภาวะผู้นำว่า ผู้นำชุมชนมีการวางแผนการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างชัดเจนมีปัญหามากที่สุด ส่วนผู้นำชุมชนมีความสามารถในการบริหารงบประมาณเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการน้อยที่สุด โดยการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในครั้งนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (ไม่กระจาย) ความคิดเห็นของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง

3.1.2 วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 4 ประเด็น ดังนี้ 1) จุดแข็ง ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายใน เป็นข้อดีที่เกิดจากสภาพแวดล้อมภายในชุมชน 2) จุดอ่อน ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายใน เป็นปัญหาหรือข้อบกพร่องที่เกิดจากสภาพแวดล้อมภายในชุมชน 3) โอกาส ซึ่งเกิดจากปัจจัยภายนอก เป็นผลจากการที่สภาพแวดล้อมภายนอกของชุมชนที่เอื้อประโยชน์หรือส่งเสริมการดำเนินงานของชุมชน และ 4) อุปสรรค ซึ่งเกิดจากปัจจัยภายนอก เป็นข้อจำกัดที่เกิดจากสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งปรากฏผลตามรายละเอียดดังนี้

<p>จุดเด่นหรือจุดแข็ง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ชุมชนมีวิถีชีวิตและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ชัดเจน มีสภาพพื้นที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่เดิมของชุมชนในอดีต - ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีกฎ กติกาสำหรับการจัดการการท่องเที่ยวที่ชัดเจน - ชุมชนมีการปลูกฝังเยาวชนให้อนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนไว้ เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดจนรวมพลังพัฒนาชุมชนได้ 	<p>จุดด้อยหรือจุดอ่อน</p> <ul style="list-style-type: none"> - สิ่งอำนวยความสะดวกยังต้องได้รับการพัฒนา
<p>โอกาส</p> <ul style="list-style-type: none"> - ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาพื้นที่และบุคลากร - การท่องเที่ยวในรูปแบบตลาดน้ำ และการพักแบบโฮมสเตย์รวมถึงการศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวในปัจจุบัน 	<p>อุปสรรค</p> <ul style="list-style-type: none"> - การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลทำให้การเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวไม่ได้รับความสะดวก

ชุมชนมีจุดแข็ง คือ มีวิถีชีวิตและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ชัดเจน มีสภาพพื้นที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่เดิมของชุมชนในอดีต มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีกฎ กติกาสำหรับการจัดการการท่องเที่ยวที่ชัดเจนและมีการปลูกฝังเยาวชนให้อนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนไว้ เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดจนรวมพลังพัฒนาชุมชนได้ แต่ในขณะเดียวกันชุมชนก็มีจุดอ่อน คือ สิ่งอำนวยความสะดวกยังไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร ซึ่งจุดอ่อนดังกล่าวสามารถพัฒนาได้หากได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาพื้นที่และบุคลากร ประกอบกับการท่องเที่ยวในรูปแบบตลาดน้ำ และการพักแบบโฮมสเตย์รวมถึงการศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันอยู่แล้ว แต่อุปสรรคที่ไม่สามารถแก้ไขได้ คือ การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลทำให้การเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวไม่ได้รับความสะดวกเท่าที่ควร

3.2 อภิปรายผล

การศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา มีแผนการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยการกำหนดรูปแบบการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว จัดเส้นทางท่องเที่ยว จัดแบ่งเขต และภูมิทัศน์ให้เหมาะสม โดยเน้นการอนุรักษ์และการนำวัสดุเก่ากลับมาใช้ใหม่ให้เกิดประโยชน์โดยร่วมมือกับคนในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548 : 15 – 18) สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวเพื่อมุ่งให้ความรู้และความภาคภูมิใจที่มุ่งเน้นเสนอลักษณะวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและสถานที่ต่าง ๆ ที่มีมนุษย์สร้างขึ้น โดยเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของสังคม นอกจากนี้การพัฒนาชุมชนคลองแดนยังได้รับความร่วมมือจากชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ภายใต้การนำของพระมหาปราโมทย์ จนทโชโต เจ้าอาวาสของวัดคลองแดน ชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และวางแผนการจัดการการท่องเที่ยวหรือร่วมคิดแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของ อภิญา กังสนารักษ์ ว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ (1) การมีส่วนร่วมในการริเริ่ม ร่วมค้นหา แก้ปัญหาภายในชุมชน (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนแนวทางดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยาการที่จะใช้ (3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ทำประโยชน์ และร่วมช่วยเหลือในด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรง (4) มีส่วนร่วมในการประเมินผล นอกจากนั้นในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนมีความต้องการที่ให้มีการประสานการทำงานระหว่างชุมชน หน่วยงานที่รับผิดชอบต่อการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน และการมีภาวะของผู้นำในการพัฒนาการท่องเที่ยว รวมทั้งมีแนวทางการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้ง 3 ด้าน คือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาบริการการท่องเที่ยว และพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยชุมชนเน้นตลาดริมน้ำคลองแดนเป็นจุดหลักของการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งจัดว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของมณีวรรณ ผิวนิม (2546)

ที่ได้ศึกษาการวิจัยเรื่อง โครงการพัฒนาการและผลกระทบของการท่องเที่ยว กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้ำ ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพของการจัดการการท่องเที่ยวแบบตลาดน้ำยังมีอยู่มาก เพราะเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว ไม่เหมือนที่อื่น เป็นที่ชื่นชอบของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติ คนในชุมชนทั้งสองยังต้องการให้มีการท่องเที่ยวแบบตลาดน้ำต่อไป และเห็นว่าสามารถจะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนได้แต่ทั้งนี้ต้องให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการ ให้ข้อมูลที่ต้องการเกี่ยวกับตลาดน้ำในอดีตและปัจจุบัน สร้างกิจกรรมต่อเนื่องที่เกี่ยวข้องกับการนำเสนอวิถีวัฒนธรรมของวิถีชีวิตริมคลองมากกว่าจะเน้นด้านการขายของอย่างเดียว อีกทั้งชุมชนได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในการดำเนินการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว โดยจัดให้มีป้ายประชาสัมพันธ์ จัดทำแผ่นพับ สื่ออินเทอร์เน็ต สื่อโทรทัศน์ รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ทางสถานีวิทยุ

4. สรุป

การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน อำเภอกระโนน จังหวัดสงขลา สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

4.1 ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

สรุปผลข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 78 มีช่วงอายุระหว่าง 20 – 29 ปี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 36 ส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 40 ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว คิดเป็นร้อยละ 28 และมีรายได้ต่อเดือนระหว่าง 5,001 – 10,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 54 มีระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน 12 ปี ขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 58 และมีบ้านพักอาศัยเป็นของตนเอง คิดเป็นร้อยละ 60

ตอนที่ 2 ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ผลสรุปปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่าระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.78$) หากพิจารณารายละเอียดพบว่าชุมชนต้องการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือต้องการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน อยากให้ชุมชนมีการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนและต้องการเห็นภาวะผู้นำตามลำดับ ซึ่งรายละเอียดแต่ละด้านปรากฏดังนี้

1) มิติการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้านมิติการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยว ความคิดเห็นต่อการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.77$) เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่าชุมชนต้องการให้มีการจัดการด้านป้ายและสัญลักษณ์บอกเส้นทางที่เข้าใจง่ายและชัดเจน รองลงมาคือ ลักษณะของที่ตั้งของชุมชนสามารถเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่นได้ ต้องการให้มีเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางภายในชุมชนให้มีความสะดวกสบาย ปลอดภัย ชุมชนมีศักยภาพของพื้นที่ในการพัฒนาในอนาคต จัดให้มีการพัฒนาทรัพยากรที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นธรรมชาติและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

2) การมีส่วนร่วมของชุมชน

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.82$) เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการบริหารจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวระดับมากที่สุด รองลงมาคือชุมชนมีการรวมกลุ่มของชุมชนในการจัดการในรูปแบบของชมรมโดยมีคณะกรรมการบริหารกลุ่ม/ชมรม โดยการคำนึงถึงคุณภาพในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว/ผู้มาเยือนและชุมชนมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มเพื่อจัดกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว มีการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนอยู่เสมอ มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาในการจัดการพัฒนาแหล่ง

ท่องเที่ยว มีการคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่ในชุมชน มีการจัดการด้านความปลอดภัยและการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมและการรองรับนักท่องเที่ยว มีการสร้างมาตรการเฝ้าระวัง และป้องกันผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมการเรียนรู้วิถีชุมชน หรือกิจกรรมประจำวันของชุมชนซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการบริหารและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

3) การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้านการสนับสนุนจากภายนอก

ชุมชนโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.79$) หากพิจารณารายละเอียดพบว่าชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และเอกชนด้านการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวระดับมากที่สุด รองลงมาคือชุมชนได้รับความร่วมมือด้านการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของชุมชน และด้านงบประมาณ

4) ภาวะผู้นำ

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้านภาวะผู้นำโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.76$) หากพิจารณารายละเอียดพบว่าชุมชนต้องการให้มีการวางแผนการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างชัดเจน รองลงมาคือ ผู้นำชุมชนมีการควบคุมดูแลและประเมินผล มีความรับผิดชอบต่อการบริหารและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เห็นถึงความสำคัญในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง และผู้นำชุมชนมีความสามารถในการบริหารงบประมาณเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชน

4.2 วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สรุปผลได้ดังนี้

4.2.1 จุดแข็ง

- 1) ชุมชนมีวิถีชีวิตและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ชัดเจน มีสภาพพื้นที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่เดิมของชุมชนในอดีต
- 2) ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีภูมิกศศึกษาสำหรับการจัดการการท่องเที่ยวที่ชัดเจน
- 3) ชุมชนมีการปลูกฝังเยาวชนให้อนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนไว้ เกิดความสำนึกรักบ้านเกิดจนรวมพลังพัฒนาชุมชนได้

4.2.2 จุดอ่อน

- 1) สิ่งอำนวยความสะดวกยังต้องได้รับการพัฒนา

4.2.3 โอกาส

- 1) ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาพื้นที่และบุคลากร
- 2) การท่องเที่ยวในรูปแบบตลาดน้ำ และการพักแบบโฮมสเตย์รวมถึงการศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวในปัจจุบัน

4.2.4 อุปสรรค

- 1) การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลทำให้การเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวไม่ได้รับความสะดวก

4.3 การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การศึกษาการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวิถีพุทธคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สามารถสรุปผลได้ดังนี้

4.3.1 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชนคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา มีแผนการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เน้นการอนุรักษ์และการนำวัสดุเก่ากลับมาใช้ใหม่ให้เกิดประโยชน์โดยร่วมมือกับคน

ในชุมชน มีการจัดการปรับปรุงเส้นทางคมนาคม และเพิ่มจำนวนสะพานไม้เพื่อเชื่อมเส้นทางคมนาคมภายใน พร้อมทั้งมีการจัดทำศาลาคร่อมสะพานไม้สำหรับนั่งพักผ่อน นอกจากนี้มีโครงการปรับสภาพภูมิทัศน์โดยรอบของตลาดริมน้ำคลองแดน โดยเน้นในเรื่องของอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยมีแนวคิดที่จะปลูกต้นไม้พุ่มบริเวณริมน้ำคลองแดน โครงการจัดการบำบัดน้ำเสียในชุมชนตลาดริมน้ำคลองแดน โครงการสร้างเครื่องเติมอากาศแบบผิวน้ำ เพื่อช่วยในการเติมอากาศและค่าออกซิเจนของแม่น้ำให้มีสภาพที่ดีขึ้น รวมทั้งการจัดสร้างห้องน้ำสาธารณะ โครงการติดตั้งไฟส่องสว่างในเส้นทางเข้าชุมชน

4.3.2 การพัฒนาการบริการการท่องเที่ยว

การพัฒนาการบริการการท่องเที่ยวชุมชนคลองแดน ชุมชนคลองแดนได้มีการประชุมร่วมกันในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวต่าง ๆ มีความคิดดำเนินกิจกรรมการล่องเรือหางยาวไปตามเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำและการจัดหาเรือชูชีพมาบริการ มีการปรับปรุง และซ่อมแซมป้ายสื่อความหมายภายในชุมชนให้มีเนื้อหาที่สามารถมองเห็นชัดเจน และเน้นป้ายสื่อความหมายมีสภาพคงทนแข็งแรง และมีโครงการที่จะจัดทำป้ายบอกทางเพิ่มเติมบริเวณทางเข้า โดยจะจัดทำเป็นป้ายบอกทางให้มีขนาดใหญ่ที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน

4.3.3 พัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยว

การพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนคลองแดน มีการร่วมมือกันทั้งภาครัฐ และเอกชนในการเปิดเส้นทางท่องเที่ยว โดยตระหนักถึงความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของชุมชน เพื่อเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวกับชุมชนอื่น ๆ เช่น ชุมชนบ้านขาว อำเภอรอนดง และชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง นอกจากนี้มีการจัดเทศกาลประจำปี “งานสาขาน้ำวัฒนธรรมตำบลคลองแดน” มีแนวคิดที่จะส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชนมโนราห์ให้เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนคลองแดน รวมทั้งการขอความร่วมมือในการสนับสนุนเรื่องของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) การกีฬาและการท่องเที่ยว ฝ่ายประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา กรมการท่องเที่ยว อนุสาร อสท. สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ ใบปลิว สื่ออินเทอร์เน็ต เช่น เฟสบุ๊คของตลาดริมน้ำคลองแดน อีกทั้งยังมีสื่อโทรทัศน์ที่เข้ามาถ่ายทำรายการ เช่น รายการแฉะเที่ยวเพลินดูเมือง และรายการที่เกี่ยวกับสารคดีท่องเที่ยวต่าง ๆ รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ทั้งสถานีวิทยุของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย สงขลา FM.97.50 MHz สถานีวิทยุของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 88.0 MHz และกลุ่มถ่ายภาพของ pix gang ซึ่งเป็นชมรมที่มีความสามารถด้านการถ่ายภาพ

4.4 การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวในชุมชน

การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวชุมชนวิถีพุทธคลองแดน พบว่ามีการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่กับแหล่งท่องเที่ยวภายนอก เนื่องจากพื้นที่ชุมชนเหมาะสำหรับการเข้าชมในช่วงเวลาบ่ายถึงค่ำ หรือพักค้างคืน ดังนั้นเส้นทางท่องเที่ยวแนะนำจึงเป็นเส้นทางท่องเที่ยวภายในชุมชนซึ่งใช้เวลาในการเยี่ยมชมประมาณ 2 – 3 ชั่วโมง จากนั้นก็เข้าพักแบบโฮมสเตย์ของชุมชน เพื่อใช้ชีวิตร่วมกับวิถีชุมชน

5. กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีเพราะได้รับความกรุณาและการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ที่เสียสละเวลาให้กับการตรวจสอบความเหมาะสมรวมทั้งให้ข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์ต่องานวิจัย

ขอขอบพระคุณชาวตำบลคลองแดนทุกท่าน นักศึกษาหลักสูตรสาขาวิชาการท่องเที่ยวที่ให้การสนับสนุนงานวิจัยเป็นอย่างดี และขอขอบพระคุณอาจารย์หลักสูตรสาขาวิชาการท่องเที่ยวทุกท่านสำหรับกำลังใจ คำแนะนำ และความหวังดีที่มีให้กันเสมอมา

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัยที่ได้สนับสนุนทุนอุดหนุนโครงการวิจัยประจำปีงบประมาณ 2554

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยว และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต่อไป

6. เอกสารอ้างอิง

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : เพรส แอนด์ ดีไซน์.

มณีวรรณ ผิวนิม และปรารธนา จันทร์พันธุ์. 2546. โครงการพัฒนาการและผลกระทบของการท่องเที่ยว
กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้ำ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อภิญา กังสนารักษ์. “ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน” [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <http://trat.nfe.go.th>.
9 กันยายน 2553

วารสารวิชาการและวิจัย มทร.พระนคร
ฉบับพิเศษ